

Andrzej Maryański

Niektóre aktualne zagadnienia geograficzne Gruzjińskiej SRR

Region zakaukaski stanowi, mimo swych stosunkowo niewielkich rozmiarów, bardzo specyficzną część Związku Radzieckiego. Odrębność ta wynika przede wszystkim z istnienia „muru naturalnego” w postaci Wielkiego Kaukazu, który izoluje Zakaukazie od Rosji europejskiej zarówno pod względem klimatycznym, jak i komunikacyjnym. Warunki te z kolei wpłynęły na uformowanie się zarówno odmiennego typu gospodarki, jak też różnic etnicznych i politycznych, które przez szereg wieków odgrywały istotną rolę.

W obrębie Zakaukazia dość szczególny subregion stanowi Gruzja. Istniała ona jako odrębna jednostka państwowa od tysiąca z górą lat. Po przeszło stu-letnim okresie władzy carskiej Gruzja weszła po rewolucji w skład tak zwanej Zakaukaskiej SRR, a po jej podziale w 1929 r. stała się oddzielną republiką związkową o powierzchni 69 700 km² i zaludnieniu ponad 4,5 miliona¹.

Odrębność fizjograficzna obszaru Gruzji, stanowiącego w zasadzie obniżenie między systemami górskimi Wielkiego i Małego Kaukazu, stwarza szereg specyficznych problemów². Do najbardziej rzucających się w oczy spośród nich należą związane z rolnictwem. Ograniczona powierzchnia gruntów zdalnych do uprawy stworzyła tu o wiele wcześniej niż w równinnej Rosji problem możliwie racjonalnego i intensywnego ich wykorzystania. Równocześnie zaś szczególny klimat skłania do wykorzystania gruntów pod uprawy, które nie są możliwe w innych częściach państwa.

Użytki rolne zajmują 39% powierzchni Gruzji. Koncentrowały się one już od tysiącleci na obszarze dolin Kury i jej dopływów oraz Rionu, w okresie radzieckim zaś objęły Nizinę Kolchidy, po jej zmeliorowaniu. Lasy zajmują 37% powierzchni republiki. Silnie zalesione są przede wszystkim góry, zwłaszcza w zachodniej części Wielkiego Kaukazu. Dominują tu lasy liściaste. Do kategorii lasów zaliczane są w statystyce też zarośla krzaczaste, typowe dla środkowego Kaukazu, gospodarczo mało przydatne. Nieużytki zajmują ponad 20% powierzchni republiki; są to głównie obszary wysokogórskie. Formy gospodarki rolnej są w Gruzji bardzo zróżnicowane w zależności od klimatu. Z punk-

---

¹ Dokładnie: 4 044 tys. według spisu z 1959; 4 548 tys. według oceny administracyjnej na 1 stycznia 1966.

² Artykuł niniejszy został opracowany częściowo na podstawie materiałów i informacji własnych, zebranych w czasie pobytu autora w Gruzjińskiej SRR w styczniu 1965 r.

tu widzenia wartości produkcji najważniejsza jest zachodnia część republiki, ograniczona od wschodu przez Pasma Suramskie. Dzięki wyjątkowo — jak na tę szerokość geograficzną — ciepłemu, a przy tym wilgotnemu klimatowi, na osuszonych dawnych bagnach Niziny Kolchidy rozwinęła się na dużą skalę uprawa herbaty. Obejmuje ona około 55 tys. ha, co stanowi prawie 90% całego obszaru uprawy herbaty w ZSRR³. Poza tym uprawia się tu niewielkie ilości mandarynek oraz niektóre inne rośliny podzwrotnikowe, jak np. figi, granaty, różę kazanłycką i in.

Środkowa i wschodnia część Gruzji, o wyraźnie suchszym i bardziej kontynentalnym klimacie, ma też odmiennego typu rolnictwo. Rozpowszechnione są tu uprawy zbożowe, przede wszystkim kukurydza, zajmująca około połowy powierzchni zasiewów zbóż. Pszenica ma znaczenie drugorzędne; uprawę jej forsowano do r. 1953, obecnie jej areal zmniejszył się przeszło trzykrotnie. Bardzo charakterystyczna dla Gruzji jest natomiast uprawa winnej latorośli. Występuje ona wszędzie niemal na zboczach dolin na wysokości 500—800 m. Ważny rejon tej uprawy znajduje się między innymi w Kachetii (północno-wschodnia Gruzja) na gruntach sztucznie nawadnianych, wzdłuż rzeki Ałazań. Pod względem powierzchni uprawy winnej latorośli Gruzja ustępuje wprawdzie Mołdawii i Krymowi, jednak wino tutaj jest w dużych ilościach spożywane, podczas gdy w tamtych okręgach jego produkcja jest obliczona raczej na potrzeby ogólnoradzieckie. Rozpowszechniona jest też uprawa tytoniu oraz morwy (dla hodowli jedwabnika). W okresie radzieckim wprowadzono na małą skalę uprawę buraka cukrowego w okolicy Agara w środkowej Gruzji, gdzie zbudowano też cukrownię. Natomiast prawie nieznaną uprawą pozostaje ziemniak.

Obszary górskie wykorzystano dla hodowli. To samo dotyczy suchego Stepu Szirackiego w najdalszej wschodniej części republiki. Najbardziej rozpowszechniona jest hodowla owiec. Osiąga ona wskaźnik 70 sztuk na 100 ha użytków rolnych, a więc jak na stosunki radzieckie dość wysoki, jakkolwiek ustępujący znacznie sąsiedniej Armeńskiej SRR.

Przemysł Gruzji w zasadzie rozwinął się dopiero po rewolucji, jakkolwiek w obszarze tym istniały już od wieków bardzo stare tradycje rzemiosła ludowego. Ponieważ republika posiada tylko niewielkie złoża węgla kamiennego w swej zachodniej części (rejon Tkwarczeli i Tkwibuli, dające około 3 mln ton rocznie), wobec tego energetyka nastawiona jest w znacznym stopniu na elektrownie wodne. Dają one 55% całej energii elektrycznej; pod tym względem Gruzja ustępuje tylko Armenii, gdzie odpowiedni odsetek wynosi 98%. Największa elektrownia wodna znajduje się na rzece Chrami (Chramges). Najważniejszym bez wątpienia surowcem mineralnym Gruzji jest ruda manganu, której jedno z największych na świecie złóż znajduje się w rejonie Cziatura w zachodniej części kraju. Ruda ta jest wywożona przez port Poti do innych części kraju i za granicę.

Dominującą gałęzią przemysłu jest przemysł lekki, a zwłaszcza spożywczy. Ten ostatni znajduje się na pierwszym miejscu pod względem wartości produkcji. Jest to też charakterystyczny element odróżniający Gruzję od innych republik radzieckich. Chodzi tu przede wszystkim o produkcję win, konserw

---

³ Poza tym drobne ilości herbaty uprawia się w ZSRR jeszcze na przedłużeniu kaukaskiego wybrzeża Morza Czarnego w granicach RSFR (rejon Soczi) oraz w południowym Azerbajdżanie, na Nizinie Lenkorańskiej, przylegającej do Morza Kaspijskiego i do granicy z Iranem.

owocowych oraz przeróbkę herbaty. Przemysł hutniczy reprezentują dwa zakłady: zbudowana w 1950 r. huta w Rustawi o produkcji rocznej około 1,5 mln ton stali, bazująca na węglu gruzińskim i rudzie żelaza ze złoża Daszkesan w Armenii, oraz huta ferrostopów w Zestafoni, wykorzystująca pobliskie złoża rudy manganowej w Cziatura. Po drugiej wojnie światowej powstały też inne zakłady przemysłu ciężkiego: fabryka samochodów ciężarowych w Kutaisi oraz zakłady budowy taboru kolejowego w Tbilisi, produkujące elektrowozy. W Tbilisi i Batumi produkowany jest sprzęt dla miejscowego przemysłu spożywczego.

Z innych gałęzi przemysłu na uwagę zasługuje przemysł jedwabniczy. Przędzalnie jedwabiu zlokalizowane są głównie w pobliżu ośrodków hodowli jedwabnika, głównie w zachodniej Gruzji (Maharadze, Samtredia), na wschodzie kraju znajduje się ośrodek jedwabniczy Telawi w Kachetii.

Wiele specyficznych cech wykazują zwłaszcza stosunki ludnościowe Gruzji. Ponieważ kraj ten już w okresie przyłączenia do Rosji był gęsto zaludniony, wobec tego napływ ludności słowiańskiej z zewnątrz był niewielki. W 1926 r. Gruzini stanowili w republice 67,0% ogółu ludności, zaś Rosjanie, Ukraińcy i Białorusini zaledwie 4,2%. W 1959 r. liczebność Rosjan (łącznie z Ukraińcami i Białorusinami) wzrosła wprawdzie przeszło czterokrotnie⁴, jednak ich udział procentowy podniósł się tylko do 11,5%, natomiast udział Gruzinów pozostał mało zmieniony i wynosi 64,3%. Wynika to przede wszystkim z wyższego przyrostu naturalnego Gruzinów, który ostatnio pozostaje na poziomie około 20‰ rocznie. Pod tym względem zresztą Gruzini ustępują znacznie mieszkańcom Azerbajdżanu i Armenii, gdzie wskaźniki te prakraczają znacznie 30 promille.

Rosjanie w Gruzji są przede wszystkim ludnością miejską. O ile w całej republice ludność miejska stanowiła w 1959 r. 42,3%, o tyle spośród Rosjan aż 79,1% mieszkało w miastach.

Trzecią grupą etniczną na terenie republiki są Ormianie. W 1959 r. było ich w republice 443 tys., czyli 11,0% ogółu ludności. W większości zamieszkują miasta, liczni są jednak także na wsi, gdzie osiedlali się w ciągu wieków, głównie jako element handlowy. W mniejszych ilościach reprezentowani są na terenie Gruzji też Azerbajdżanie (154 tys., dane spisu 1959), Osetyńcy (141 tys., w czym 64 tys. w południowo-osetyńskim obwodzie autonomicznym, gdzie stanowią 2/3 ludności), Grecy (73 tys., w znacznej części zasymilowani i posługujący się językiem gruzińskim jako ojczystym), Abchazyjczycy (63 tys.), Żydzi (52 tys.⁵) Kurdowie (16 tys.) i inni.

Szczególnie urozmaicony jest skład narodowościowy ludności stolicy republiki, Tbilisi. Składają na nią: Gruzini (48,4%), Ormianie (21,5%), Rosjanie (18,1%), a dalej w kolejności liczebnej Żydzi, Osetyńcy, Kurdowie, Ukraińcy, Azerbajdżanie, Grecy, Asyryjczycy i Polacy. Drobna grupka polska (około 1200 osób) rekrutuje się z dawnej imigracji zarobkowej z byłego zaboru rosyjskiego. Na ogół tylko starsi ludzie używają języka polskiego, większość używa języka rosyjskiego, bądź niokiedy gruzińskiego.

Dla Gruzinów charakterystyczna jest duża zwartość etniczna. Aż 96,6% wszystkich Gruzinów w ZSRR mieszka w granicach swojej republiki, co stanowi najwyższy wskaźnik tego rodzaju w ZSRR. Wpływa na to też duża od-

⁴ Z 112 tys. do 465 tys., w tym 408 tys. Rosjan.

⁵ W tym 36 tys. tzw. Żydów gruzińskich, osiadłych tu od starożytności, którzy jako ojczystego używają języka gruzińskiego.

rębność języka i istnienie własnego alfabetu. Rola języka miejscowego jest w Gruzji większa niż w większości republik radzieckich. W języku gruzińskim na przykład nadawana jest większość programu radia i telewizji; jest on też językiem wykładowym uniwersytetu w Tbilisi. Na wsi starsi ludzie niekiedy tylko słabo znają język rosyjski, powszechna jest natomiast jego znajomość wśród młodzieży.

Udział ludności miejskiej w Gruzji jest nieco niższy od przeciętnej ogólnoradzieckiej. W latach 1939—59 wzrósł on z 30,2% do 42,3%. Prawie 40% ludności miejskiej koncentruje się w stolicy republiki, Tbilisi, której liczba ludności przekracza obecnie już 800 tys. Z nowych miast zasługuje na uwagę powstanie w latach pięćdziesiątych ośrodka hutniczego Rustawi, liczącego już w 1959 r. 62 tys. mieszkańców, a związanego ze zlokalizowaną tam hutą żelaza.

Bardzo specyficzną częścią Gruzji, zwłaszcza pod względem ludnościowym, jest wybrzeże czarnomorskie, a zwłaszcza autonomiczne republiki: Abchaska i Adżarska⁶. Rozwój rolnictwa podzwrotnikowego na tych obszarach oraz ich atrakcyjność jako rejonu turystyczno-wypoczynkowego wywołały poważny napływ ludności z zewnątrz, zarówno z głębi Gruzji, jak i z różnych innych obszarów ZSRR. W rezultacie zaludnienie tych obszarów wzrosło znacznie już w okresie międzywojennym, zmienił się przy tym skład etniczny. Dotyczy to zwłaszcza Abchazji, gdzie Abchazyjczycy stanowili w 1959 r. już tylko 15,1% ogółu ludności, na resztę zaś składali się głównie Gruzini, Rosjanie i Ormianie. Dla „regionu herbacianego”, gdzie istnieje duże okresowe zapotrzebowanie na siłę roboczą w okresie zbiorów, charakterystyczne są sezonowe migracje z miasta na wieś, gdzie mieszkańcy osiedli miejskich dodatkowo zarobkują, pracując przy zbiorze liści herbaty.

W transporcie Gruzji uderza stosunkowo słaby rozwój sieci kolejowej. Osią jej jest linia, biegnąca wzdłuż wybrzeża czarnomorskiego (z odgałęzieniem Samtredia — Batumi) i dalej na wschód przez Gori — Tbilisi w kierunku Baku. Ponieważ przez Wielki Kaukaz w zasadzie nie ma dotąd linii kolejowej, do drugiej wojny światowej połączenie Tbilisi z Moskwą było możliwe tylko drogą okrężną przez Baku. Dopiero w latach wojennych ukończono kolej wzdłuż wybrzeża czarnomorskiego, obecnie zelektryfikowaną. Szeroka rozbudowa sieci kolejowej natrafia na trudności przede wszystkim terenowe. Stąd stosunkowo duże jest znaczenie transportu samochodowego. Podkreślić tu zwłaszcza należy znaczenie dwu szos przecinających środkową część Wielkiego Kaukazu, noszących tradycyjne nazwy Gruzjińskiej i Osetyńskiej Drogi Wojennej. Szosy te, zbudowane dla celów wojskowych przez władze carskie jeszcze w połowie XIX w., mają do dziś bardzo istotne znaczenie ze względu na brak połączeń kolejowych przez Wielki Kaukaz.

Coraz bardziej istotną rolę w przewozach pasażerskich odgrywa transport lotniczy. Tbilisi ma połączenie zarówno z głównym portem Gruzji, Batumi, jak i z Moskwą oraz ze stolicami sąsiednich republik: Baku i Jerewanem. Bezpośrednie połączenia mają z Moskwą też Batumi, Suchumi i Kutaisi (ten ostatni ośrodek za pośrednictwem lotniska Cchałtuba). O znaczeniu transportu lotni-

---

⁶ Abchazyjczycy są ludem odmiennym językowo od Gruzinów, zbliżonym raczej do Czerkiesów, mieszkających po północnej stronie Kaukazu. Adżarami nazywano Gruzinów—muzułmanów, w odróżnieniu od reszty Gruzinów, którzy wyznawali chrześcijaństwo. Obecnie odrębność Adżarskiej ASRR ma — jak się wydaje — w dużym stopniu charakter tradycyjny.

czego dla nawet stosunkowo niedalekich przewozów świadczy fakt, że na przykład odległość Tbilisi — Jerewan, wynosząca w linii powietrznej niespełna 180 km, jest pokonywana przez samolot w ciągu mniej niż pół godziny, podczas gdy podróż koleją na okrzężnej górskiej trasie przez Leninakan, długości 374 km, trwa 11 godzin.

Elementem, który w gospodarce Gruzji zostanie dopiero w przyszłości zapewne w pełni wykorzystany, jest turystyka. Warunki dla niej stwarza zarówno wybrzeże czarnomorskie, jak i góry. Dotychczas wykorzystuje się pod tym względem głównie wybrzeże (zwłaszcza odcinek między Suchumi a Gagrą i granicą z RSFRR) oraz niektóre tylko rejony górskie, jak np. Borżomi w Małym Kaukazie, które było znane jako uzdrowisko już w czasach carskich. Dotychczas rejony te wykorzystywano dla turystyki głównie krajowej; zainteresowanie turystyką zagraniczną jest dopiero w początkach. Możliwości zarówno wykorzystania istniejących ośrodków, jak i powstania zupełnie nowych, są ogromne; wiele bardzo atrakcyjnych miejsc jest dotąd niemal zupełnie nie odwiedzanych z powodu niedostępności. Decydującym czynnikiem jest tu udostępnienie atrakcyjnych rejonów i ich zagospodarowanie z punktu widzenia potrzeb turystyki.

Andrzej Maryański

SOME CURRENT GEOGRAPHIC AND ECONOMIC PROBLEMS OF THE GEORGIAN SSR

Summary

In the article the author characterizes the principal geographic and economic problems of the Georgian SSR (questions of population, industrial development, agricultural progress, transport), taking into due account his own observations made during his research stay in the Soviet Union.

Анджей Марианьски

НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ГЕОГРАФИИ И ЭКОНОМИКИ ГРУЗИНСКОЙ ССР

Резюме

В статье охарактеризованы основные вопросы географии и экономики Грузинской ССР (вопросы населения, развитие промышленности, сельского хозяйства и транспорта). В работе учтены м. пр. наблюдения автора во время его научной поездки в СССР.